

ISSN 2010-720X

ILIM HÁM JÁMIYET

FAN VA JAMIYAT

2023 (№2)

ISSN 2010-720X

2004-jildni mart ayidan boshlab shiga basladi

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI
BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR
MINISTRILIGI**

**ÁJINIYAZ ATINDAGI NOKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI**

ILIM hám JÁMIYET

Ilmiy-metodikaliq jurnal

**Seriya: Tábiyiy hám texnikaliq ilimler. Jámiyetlik hám ekonomikalıq ilimler
Filologiya ilimleri**

**Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti**

FAN va JAMIYAT

Ilmiy-uslubiy jurnal

Seriya: Tabiiy va texnika fanlari. Ijtimoiy va iqtisodiy fanlar. Filologiya fanlari

**Нукусский государственный педагогический
институт имени Ажинияза**

НАУКА и ОБЩЕСТВО

Научно-методический журнал

**Серия: Естественно-технические науки. Социальные и экономические
науки. Филологические науки**

**Nukus State Pedagogical Institute
named after Ajiniyaz**

SCIENCE and SOCIETY

Scientific-methodical journal

**Series: Natural-technical sciences. Social and economic sciences.
Philological sciences**

№2

MAZMUNÍ
TÁBIYIY HÁM TEXNIKALÍQ ILIMLER

Fizika. Matematika. Texnika. Informatika

Abdixalilov O.U. Konsentratga aylangan olma xomashyosidan sharbat ishlab chiqarish jarayonining tuzilmaviy modeli	3
Абдуллаев Р.З., Абдимуратов М., Узакбаева Ф. Изометрии <i>log</i> -алгебр и их взаимосвязь с различными пространствами интегрируемых функций, построенных относительно σ -конечных мер	5
Xajibayev D.G'., Yavidov B.Ya. Kupratlar pardalarida polaron massasi: parda qalinligi samarasi	7
Dawletmuratov B., Atashov D. Islew procesinde jelingen detallardi temir ósiriw jolı menen qayta tiklew	10
Игамкулова З.М., Юлдашев У.Ю. Токовые характеристики фотоэлектрического модуля солнечной энергии	12
Kalekeeva T.T., Djumabekova Z.J. Matricaniń Jordan normal forması	13
Камалов А.Б., Абдижалиев С.К., Абдуллаева Д. Сверхвысокочастотная обработка карбидкремниевых диодов Шоттки Au-TiB _x -n-SiC 6H	15
Қудайбергенов А.А. Ўйрик магистрал каналларнинг сув ресурсларини тақсимлаш масаласининг математик моделларини ишлаб чиқиш	17
Madjitov M.X. Marganets bilan legirlangan kremniyda manfiy magnit qarshilik	19
Prenov V., Oteniyazov E. Abu Rayhan Beruniy hám házirgi zaman matematikasi	21
Йўлдошев Д.Ф., Эргашев Б.З. Йўловчилар оқими мониторинги	22

Biologiya. Zoologiya.

Ажиев А.Б., Уснатдинов Ж.Н., Юлдашова Л.М., Сабирова Г.Ж. Мягкоплодный кристмолистный- <i>malacocarpus crithmifolius</i> (retz.) с.а.меу., во флоре Республики Каракалпакстан	24
Djumayeva Z.O'., Haydarov X.Q., Tursunboev X.E., Nozimova A.B. O'simlik gulchanglarining sutkalik va mavsumiy tarqalish qonuniyatlari Samarqand shahri misolida	27
Жугунисов Т.И., Дуйсенгалиев Е.С. Теоретические анализы фауны, биологии и экологические особенности семейства усатых жуков (Coleoptera, Cerambycidae) Южного Приаралья	29
Karlibayeva M.A., Baltabaev M.T. Salsola richteri (moq.) karel ex litv. hám Salsola paletzkiana litv.ler-tiykargı fitomeliörant ósimlikler	32
Утенова Г.У., Узакбергенов А.Ж. Қорақалпоғистон агроландшафтларида тарқалган зарарли кемирувчиларнинг (<i>Mus, Meriones, Spermophilus</i>) биоэкологияси	33

Geografiya. Ekologiya

Auezov Ó.T. Xalıq migraciyasınıń qalıplesiwi hám onıń háreketi	35
Аширов В.И. Аҳоли ижтимоий-маиший турмуш шаротидаги ўзгаришлар	36
Jumaev T.J., Qurbonov Sh.B., Xamdámov E.D. Tog'li hududlarda turizm va rekreatsiya xo'jaligini rivojlantirishning ba'zi masalalari	38
Нурланов А.С. Тэбият хэм жэмийет қатнасықларында қоршаған орталықтағы экологиялық машқалалардың кескинлесий жағдайлары	41
Uzakbaev K.K. Qaraqalpaqstan Respublikasınıń ekonomikalıq rayonlastırıwdıń geografiyalıq tiykarları ...	43

JÁMIYETLIK HÁM EKONOMIKALÍQ ILIMLER

Tariyx. Huqıqtanıw. Ruwqılıq

Abdullayev M.A. Qoraqalpoqlar etnologiyasi tarixiga doir	46
Abdullaev A., Ermanov A., Erimbetov E. Milliy urf-odatlar va turizmni rivojlantirishda turistik marshrut ishlab chiqishda xizmatlar ko'rsatish talabi	48
Abdullaev A., Jumageldiev N., Abdullaeva A., Erimbetov E. O'zbekistonda turizmni rivojlantirishda etnografiya, urf odatlar va an'analarning tutgan o'rni	49
Burxonova G.U. Sohıbqiron davrida o'zbek musiqa san'atining rivoj topishi va uning e'zozli sozandasi	51
Каландарова Ф.А. Рус-Бухоро урушларидаги ҳарбий ҳаракатлар тарихининг манбаларда ёритилиши	52
Қанаатов Е.Е. Үстирттен табылған Айқал естелигине байланыслы базибир мағлыўматлар	54
Kochanov B.A., Yusupov K.A. Qoraqalpog'iston burilish yilida (1989)	56
Esanov M. Qaraqalpaq milliy saz ásbaplarınıń rawajlanıw tariyxı	58
Сарыбаев А.К. Қарақалпақстан Республикасында экономикалық реформаларды тереңлестирий хэм экономикасының турақлы раўажланыўының тенденциялары	60
Seyfullaev A.S. Tariyxıy shınlıqtı imitaciyalawda muzey eksponatlarınıń áhmiyeti	63

ning yettinchi majlisida quyidagi ma'lumotni keltiradi: naql qilishlariga ko'ra, Amir Temurning uchunchi o'g'li Mironshoh Mirzo Tabrizda paytida bir oz ichkilikka ruju qo'yadi [3]. Natijada noma'qul ishlarni qila boshlaydi. Mironshohning ichkilikka berilishiga sababchi bo'lgan uch nodimi haqidagi xabar Amir Temurga yetib boradi. G'azablangan Sohibqiron ularni o'limga mahkum etadi. Bular Mavlono Muhammad Kohiy, ustod Qutb Noyi va sozanda Xoja Abdulqodir bo'lgan. Farmonni eshitgan Xoja Abdulqodir qochib, qalandar libosida yurtma-yurt kezadi. Amir Temur Iroqqa yurish qilganida Xoja Abdulqodir haqida xabar topadi va uni tutib kelishni buyuradi. Xoja Abdulqodir jahongir qoshida juda chiroyli qiroat bilan qur'on o'qiydi. Undagi bu mahoratni ko'rgan Sohibqiron, uning gunohidan kechadi.

Sohibqiron keyinchalik Xoja Abdulqodirga iltifotlar ko'rsatib, nodim va mulozim sifatida saroyida olib qoladi.

Adabiyotlar

1. <https://aniq.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy Ensiklopediyasi.
3. <https://uz.wikipedia.org>
4. Yunusov, R. Y. O'zbek musiqasi tarixi. Ma'ruzalar matni. -T.: 2008.
5. Axmedov B. Sohibqiron Temur (hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati). -T.: 1996.
6. Mo'minov I. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli. -T.: «Fan», 1998.
7. Nizomiddin Sh. "Zafarnoma". -T.: 1996.

РЕЗЮМЕ. Maqolada Amir Temur faoliyatini, xususan, shaxsiyatini san'atsiz tasavvur etib bo'lmasligi, Sohibqiron ilm-fan, adabiyot va san'at homiysi sifatida harbiy yurishlari chog'ida taniqli san'atkorlar, me'morlar, shoirlar, musiqashunoslar, rassomlarni Samarqandga to'plashga harakat qilgani, ijod qilishlari uchun imkoniyatlar yaratib berganligi mazmunan yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье описывается деятельность Амира Темура, в частности, его личность, которую невозможно представить без искусства, он старался во время военных походов собрать для Самарканда выдающихся артистов, архитекторов, поэтов, музыковедов, художников, и создал возможности для их творчества.

SUMMARY. The article describes the activities of Amir Temur, in particular, his personality, which cannot be imagined without art, he tried during military campaigns to gather outstanding artists, architects, poets, musicologists, artists for Samarkand, and created opportunities for their creativity.

РУС-БУХОРО УРУШЛАРИДАГИ ҲАРБИЙ ҲАРАКАТЛАР ТАРИХИНИНГ МАНБАЛАРДА ЁРИТИЛИШИ

Ф.А.Каландарова – ўқитувчи
Бухоро давлат университети

Таянч сўзлар: Ахмад Дониш, Мирзо Сомий, Мирзо Салимбек, Майдаюлгун, Сассиккўл, Чўпонота.
Ключевые слова: Ахмад Дониш, Мирзо Сами, Мирзо Салимбек, Майдаюлгун, Сассиккуль, Чупаната.
Key words: Ahmad Danish, Mirza Sami, Mirza Salimbek, Maydayulgun, Sassiqlul, Chuponota.

Россия империясининг Ўрта Осиё давлатларини босиб олиши тарихи маҳаллий ва рус муаллифларнинг қатор асарларида ёритилган. Шу ўринда маҳаллий муаллифларнинг асарлари алоҳида аҳамиятга эга. Жумладан, уларда бўлиб ўтган воқеа ва ҳодисалар, аксар рус манбаларидаги каби босқинчилик ёки ўзини оклаш кайфиятида эмас, балки объектив тасвирланган. Бундай асарлар қаторига Ахмад Дониш ва Мирзо Сомийларнинг XIX аср охири XX аср бошларига оид “Мангитлар сулоласи тарихи” (Трактат Ахмада Дониша. История мангитской династии. Перевод, предисловие и примечания И.А.Наджафовой. Душанбе: Дониш, 1967), “Мангит султонлари тарихи” (Мирза Абд ал-Азим Сами. Тарихи салотини мангития (История мангитских государей) / Предисловие, перевод и примечания Л.М.Епифановой. – Москва: Наука, 1962) китобларини киритиш мумкин. Мазкур асарларни нафақат объектив, хатто танқидий руҳда ёзилган десак хато қилмаган бўламиз. Чунки уларнинг ҳар иккаласида Бухоро амирлигининг Россия империясининг ярим мустамлакага айланишидан ташқари, амирликнинг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, ҳарбий ҳолати ўзининг ёрқин ифодасини топган. Бундан ташқари улар амирликнинг мустамлакага айланиш сабабларини ҳам бирма-бир санаб, давлат раҳбари сифатида амир йўл қўйган камчиликлар ҳақида ўз фикрларини билдиришган.

Ахмад Дониш ўз асарида Жиззахнинг босиб олиниши, шунингдек, Самарқанднинг эгалланиши ҳақида ёзар экан, асосан воқеаларни умумий ёритиб, асосан уларнинг сабаб ва оқибатларига тўхталади. Ўз

Бизгача yetib kelgan ma'lumotlarga ko'ra, Xoja Abdulqodirning "Peshravi dor" nomli musiqiy asari uni qatl qilish haqidagi farmondan oldin yaratilgan. Bu kuyini eshitgan Sohibqiron bastakorning mahoratiga tan berib, uni jazodan ozod etgan. Bu rivoyat qay darajada haqiqatga yaqin, bir narsa deyish qiyin. Ammo Amir Temurning musiqa san'atini his qila bilishi, buyuk iste'dodlarni qadrlashi, mahoratini tan olishi haqiqat bo'lib, uning yuksak ma'naviyatli inson ekanligidan dalolat beradi.

Xoji Abdulqodir vafotidan so'ng ham u yaratgan san'at asarlari keyingi avlod, aniqrog'i, Abdurahmon Jomiyning "Risolai musiqiy", Alisher Navoiyning musiqaga oid mulohazalari, Darvesh Ali Changiyning "Risolai musiqi", Zahiriddin Muhammad Boburning "Musiqai ilmi" kabi asarlarida davom etdi. Ayni mazkur davrlarda yaratilgan maqomlar tizimi "Shashmaqom"ning shakllanishida ham Xoja Abdulqodir ijodining ta'siri borligi shubhasizdir.

даврида амир Музаффар (1860-1885) саройида мирзолик қилиб, рус-бухоро урушларида “вокеанигор” (вокеаларнинг қузатувчиси) бўлган Мирзо Сомий эса Ахмад Донишдан фаркли равишда, бўлиб ўтган воқеаларнинг аниқлиги ва изчил кетма-кетлигига аҳамият берган.

Мирзо Сомий асарда рус-бухоро қўшинларининг жанг ҳаракатларини батафсил ёзишга ҳаракат қилган. Жумладан, ўзаро тўқнашувгача бўлган амирлик ва империя ўртасидаги муносабатлардан тортиб, то амирлик шаҳарларининг бирин-кетин босиб олиниб, давлатнинг ярим мустамлакага айланишига қадар бўлган воқеалар асарда ёритилган.

У дастлаб Тошкентнинг босиб олиниши, бу вақтда амирнинг Тошкентни ҳимояси учун эмас балки, вазиятдан фойдаланган ҳолда Қўқон хонлигини босиб олганини танқид қилиб ёзади. Чунки амир Музаффар тошкентликлар қанча сўрашмасин, ёрдам кучларини юбормайди. Бунинг ўрнига Хўжанддан Қўқонга қараб йўл олади. Буни эшитган ва Тошкент ҳимоясида иштирок этаётган қўқонлик аскарлар шаҳар ҳимоясини ташлаб ўз уйлари томон йўл олишганини, шу сабабли русларнинг шаҳарни босиб олиши осонлашганини айтади.

Сомий рус қўшинлари ва амирлик аскарларининг биринчи тўқнашуви ҳақида ёзар экан, бунга сабаб қилиб бир нечта омилларни кўрсатади. Биринчиси, Бухорога юборилган рус элчиларининг ушлаб олиниб, генерал-губернатор фон Кауфманнинг уларни қўйиб юборишни сўраб йўллаган мактубига рад жавобининг берилганидир. Аммо Сомий амир Петербургга юборган

Нажмиддин хўжанинг Казалинскда тўхтатилгани ва бунга жавобан Черняев томонидан юборилган рус элчиларининг қўлга олингани ҳақида айтиб ўтмаган. Рус элчилари гуруҳи 1865 йилнинг октябрь ойида қўлга олинган ва унинг таркибида астроном К.В.Струве, А.И.Глуховский, шунингдек, тоғ инженери А.С.Татаринов бўлишган.

Бундан ташқари руслар Тошкентни эгаллашгач, амир Тошкентга элчи юбориб, Черняевдан рус ҳарбий кучларини шаҳардан зудлик билан олиб чиқиб кетишини талаб қилган. Бу эса подшо ҳукуматини хавотирга солган. Шу сабабли Черняев ўзига қарашли ҳудудлардаги Бухоро савдогарларининг барчасини камокка олишни ва молларини мусодара қилишни буюрган [10:214-217].

Иккинчиси эса Бухоро мадрасаларида таҳсил олаётган муллаларнинг “жиҳод”ни талаб қилиб кўтарган қўзғолонидир. Сомий бу воқеага батафсил тўхталиб ўтади. Жумладан, Бухоро раиси Эшон Бақохожа садр муқаддас урушга барчани чорлаган ва талабаларнинг аксарияти унга эргашишган. Қўқонлик уламо мулло Ақромхўжа эса муқаддас уруш учун фатво ёзган ва кўплаб муллолар, муқаддас уруш тарафдорлари “Ал-жиҳод” шиори остида Регистонда (Регистон - Бухоро Арки ёнидаги катта майдон) йиғилган. Ҳарбий тўқнашувлар арафасида бўлиб ўтган бу қўзғолоннинг кучи ва кўламини, унинг амир Музаффарни фаол ҳарбий ҳаракатларни бошлашга мажбур қилганидан англаб олиш мумкин. Шу ўринда Сомий қизиқ маълумотни келтиради. Амир бу воқеалардан сўнг Иброҳим парвоначидан маслаҳат сўрагани, парвоначи эса сулҳ тузиш ва келишувчилик сийёсати йўлини тутишни маслаҳат берган. Шундай бўлсада амир қўзғолонни бостира олмади ва ўз хоҳишига қарши русларга қарши уруш эълон қилишга мажбур бўлганини ёзади.

Ушбу маълумотлардан кўриниб турибдики, амир Музаффарнинг руслар билан келишиш ёки жанг қилиш борасида қатъий бир фикри бўлмаган. Бухорода кўтарилган қўзғолон ва уни бостиришни имкони бўлмагани сабаб, у жанг ҳаракатларига киришишга мажбур бўлган. Сомий амирнинг бундай ҳатти-ҳаракатлари сабабини кўрсатмайди. Ундан фарқли равишда Аҳмад Дониш ўзининг “Манғитлар сулоласи тарихи” асарида бу борада Сомийнинг фикрларидан кескин фарқ қилувчи мулоҳазаларини билдиради. Унинг ёзишича, Тошкент рус давлатига қўшилишидан аввал, амир Қўқонга юриш қилмоқчи бўлган бир пайтда ўз амирларини кенгашга чақиради. Кенгаш тугагач, вазиранинг биридан кенгашда нималар муҳокама қилинганини сўрайди. Бунга жавобан вазир, ҳукмдорга Тошкентга юриш қилиш кераклиги тўғрисидаги таклиф берилгани, аммо ҳукмдор бунга рози бўлмаган ва “... Тошкентда рус аскарлари ғалаба қозонишди, уларга қарши юриш мен учун уятли ва шармандали ҳолдир. Агар мен эгарга ўтирсам, тўғри Москвага бораман.”- деб жавоб берган. Бундан ташқари амир жанг ҳаракатлари кетаётган бир пайтда руслар хазинаси қўлга олингач, у навқарлар қўлига тушиб қолмаслиги, жангда русларни кўп ҳалок қилмаслик, балки тириклайин асир олиш кераклигини ўз ёрдамчиси орқали ҳар замон артиллерия бошлиғи Салимбек ва қўшин бошлиғи Шерали иноққа етказиб турган. Аҳмад Дониш амир Музаффарни дунёқарашининг торлигида айблади ва инсонлар кўрмаган нарсалари ҳақида нимадир эшитсалар уни ўз кўрган нарсаларига таққослай бошлайдилар деб айтади [9:17].

Сомий шундан сўнг Майдаюлғун жанги ҳақида ёзади. У ёзишича генерал Кауфманни (Сомий бу ерда шахсларнинг исмларини нотўғри келтирган. Чунки бу вақтда ҳарбий ҳаракатлар генерал Романовский томонидан олиб борилган. Черняев эса 1964-1966 йил

февралига қадар рус қўшинларига бошчилик қилган. Кауфман эса 1867 йил, Туркистонда Генерал-губернаторлик тузилганидан сўнг унинг биринчи генерал - губернатори бўлган) Черняев бошчилигидаги рус қўшинларини разведка учун юборади, улар Чиноздан чиқишгач, Бухоро қўшинлари билан тўқнашади. Тўқнашув натижасида бухоролик қўшинлар чекинишади.

Сомий асарда рус ва бухоро қўшинларининг Сирдарё бўйида бўлиб ўтган жангини Майдаюлғун жанги деб номлайди. Аммо рус муаллифларининг барчаси мазкур жангга “Эржар жанги” (Эржар жанги – 1866 йил 8 майда рус ва бухоролик қўшинларнинг биринчи тўқнашуви бўлиб ўтган жой) деб ном беришган. Аҳмад Дониш эса бу жангни Сирдарё бўйидаги “Сассиққўл жанги” деб номлайди. Ибрат ўзининг “Фарғона тарихи” китобида бу тўқнашувни Сомий каби Майдаюлғун жанги деб ёзган бўлса [4:309], Мирзо Салимбек эса бу жангни Аҳмад Дониш каби “Сассиққўл жанги” деб тилга олади [8:302].

Сирдарё бўйидаги жангдан сўнг Сомий Жиззах учун бўлиб ўтган жангни баён этади. Мазкур жанг тафсилотлари ўзининг батафсиллиги билан ажралиб туради. Жумладан, Сомий жанг бошланмасдан олдин губернатор Черняевни икки минг солдат билан Жиззахга юборганини ёзади.

Жиззахга қилинган биринчи юриш 1866 йил 28 январда 14 рота пиёда, 600 казак ва 16 та қурол-аслаҳа билан Черняев томонидан амалга оширилган бўлиб, у мағлубият билан тугаган. Шундан сўнг 27 мартда Черняев Петербургга чақирилган ва Романовский унинг ўрнига Туркистонга юборилган. Романовский Жиззахга иккинчи юришни амалга оширган. Сомий бу ерда Жиззахга қилинган иккинчи юриш ҳақида гапирсада, Романовскийни эмас, биринчи юришни амалга оширган Черняевни тилга олади [5:160].

Черняев эса бир фарсах узоқликдаги Нансангин мавзеида жойлашиб амирга рус элчисини озод қилишни сўраб мактуб йўллаган. Сомий мактуб матнини асарда келтиради. Бундан ташқари Жиззахнинг химояси учун афғон амираи Искандархон (Генерал Искандархон - Афғонистонда бўлиб ўтган тахт учун курашлардан қочиб Бухорога келган афғон шахзодаси. У 286 нафар афғонларга бош бўлиб, бир муддат амир хизматида бўлган. Кейинчалик руслар томонга ўтиб кетган [3:226], Самарқанд эгаллангач, Кауфман ўз аъёнлари билан шаҳарга кириб келади ва улар сафида афғон шахзодаси ҳиротлик Искандархон Султон Жон ўғли ҳам бўлган [2:226] унинг шаҳар химояси борасидаги фикр ва мулоҳазалари ҳақида ёзган. Сомий Жиззахнинг босиб олинишига ёмон стратегиянинг танланганини сабаб қилиб кўрсатган. Чунки Искандархон шаҳар дарвозаларини лой уюмлар билан мустаҳкамлаб ўрамасликни, мағлубиятга учралган тақдирда шаҳардан чиқиб кетишнинг имкони бўлмай қолишини таъкидлаб, олдиндан оғохлантирган. Аммо унинг фикрини амирлар инобатга олишмаган.

Шунга қарамай бир гуруҳ ёлланма афғон аскарлари шаҳар ташқарисига чиқиб, рус қўшинлари қуршовида жанг қилиб вафот этишган. Афғонларга генерал Искандархон раҳбарлик қилган [1:128].

Шундан сўнг Сомий Самарқанд воқеалари ҳақида ёзади ва у ердаги сиёсий вазиятни батафсил баён этади.

Бу давр воқеалари ҳақида жуда қисқа тарзда Аҳмад Дониш ҳам ёзган. Унга кўра Самарқанд ҳокими Шерали иноқ муллоларни жазолашни буюрган. Чунки улар бўлаётган воқеаларнинг асл сабаби ва оқибатларини тушунмай халқни беҳудага кўзгатишда, аҳоли орасида тартибсизликларни келтириб чиқаришда айблаган [9:23].

Шу ўринда айтиб ўтиш керакки, манғитлар даври тарихшунослигида Самарқанднинг руслар томонидан

эгалланиши борасида турли муаллифларда турлича фикрлар мавжуд.

Ахмад Донишнинг ёзишича Чўпонота жангидан олдин ўзбек аскарлари Самарқанднинг атрофи русларни ўраб олиб мағлуб қилиш учун қулай, руслар бу ерларни яхши билишмайди деб ўйлашган. Руслар Зарафшон дарёсига яқинлашгач, Чўпонота тепалигидаги тўпларнинг икки-учтасидан ўқ отилган, аммо порох ёнмай қолган. Руслар осонлик билан шаҳарни эгаллашган.

Муаллифнинг ёзишича Самарқанд босиб олинмасдан олдин рус саркардалари амирга мактуб ёзиб, амирдан унда қўйилган шартларни қабул қилиб, шахзодаларнинг бирини шу шартлар асосида Руслар олдига юборишни сўрашган. Шу билан бирга Жиззах атрофидан чекинишга, ўзаро тинчлик ва ҳурмат ўрнатилишига ваъда беришган. Аммо саркардалар буни ҳатто амирга етказишмаган [9:24].

Мирзо Салимбек эса амир ва рус аскарлари ўртасидаги жангда русларнинг қўли баланд келгач, генерал Черняев Самарқандни қамал қилганини, шунингдек, самарқандлик эронийлар эса русларга мактуб ёзиб, улар томонда эканликларини билдиришган ва шаҳар дарвозаларини очиб уларни киргизишган. Шаҳар ичкарасидаги аскарлар қанчалик қаршилиқ кўрсатишмасин, бир-биридан айри ҳолда ҳаракат қилгани сабабли мағлубиятга учрашганини ёзган [11:19].

Сомий Зирабулоқ жанги ҳақида ёзар экан, Каттакорғондан бир фарсах узоқликдаги ушбу

манзилда ғазовот тарафдорлари, сон-саноксиз аскарлар, олов отувчи тўплар, шунингдек, тўксабо Усмон ва Хожӣ Румийлар ҳам ўз сарбозлари билан ушбу манзилда тўпланишганини ёзган. Сомий Зирабулоқ жанги тафсилотларининг айнан шу қисмида Ғузорда Абдумалик тўра бошчилигида кўзғолон кўтарилгани ҳақида ёзади. Зирабулоқ жанги тавсилотларидан тўхтаб, Абдумалик тўра, унинг атрофида бирлашган амирлар ва аскарларнинг асл мақсадини баён этиб, руслар Каттакўрғон учун жанг олиб бораётган бир пайтда Самарқанднинг Абдумалик тўра тарафдорлари томонидан қамал қилингани, аммо баъзи ёлғон хабарлар сабаб у ҳам чекинишга мажбур бўлганини барча тафсилотлари билан баён қилади. Асарнинг айнан шу қисми Абдумалик тўра ва унинг рус босқинчиларига қарши олиб борган ҳарбий ҳаракатлари, унинг тарафдорлари ва уларнинг асл мақсадлари ҳақида тасаввур ҳосил қилишда муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, рус-бухоро урушларидаги ҳарбий ҳаракатлар тарихини ўрганишда маҳаллий манбаларни ўрни катта. Айниқса, Ахмад Дониш, Мирзо Сомий ва Мирзо Салимбекларнинг тарихий асарлари ўша давр замондошларининг ижод намунаси сифатида алоҳида қийматга эга. Уларда баъзи исмлар ёки саналар билан боғлиқ ноаниқликлар бўлсада (жуда кам микдорда), муаммони ўрганишда ва уни қиёсий таҳлил қилишда бирламчи манба бўлиб хизмат қилади.

Адабиётлар

1. Абаза К.К. Завоевание Туркестана. С. Петербург. 1902. 310-б.
2. Арминий Вамбери. Бухоро ёхуд Мовароуннахр тарихи. -Тошкент: "Info Spital Group", 2019.520-б.
3. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. –Ленинград: Издательство академии наук СССР.1927. 256-б.
4. Ибраг. Фарғона тарихи. -Тошкент: "Камалак", 1991. 250-б.
5. История Бухары с древнейших времен до наших дней. -Ташкент: "Фан", 1976. 383-б.
6. Макшеев А.И. Исторический обзор Туркестана и наступательного движения въ него русских. -С.-Петербург: Военная типография,1890. 370-б.
7. Мирза Абд ал-Азим Сами. Тарихи салотини манғития (История мангытских государей) / Предисловие, перевод и примечания Л.М.Епифановой. – Москва: «Наука», 1962. 179-б.
8. Мирзо Салимбек. Кашкули салимий. Таворихи муттақаддимин ва муттаахирин. Форс-тожик тилидан таржима, кириш сўзи изох ва кўрсаткичлар-тарих фанлари номзоди, доцент Йўлдошев Нарзуллоники."Бухоро" нашриёти. 420-б.
9. Трактат Аҳмада Дониша. История мангытской династии. Перевод, предисловие и примечания И.А.Наджафовой. Душанбе: "Дониш", 1967. 130-б.
10. Халфин Н.А. Присоединение Средней Азии к России. -Москва: "Наука", 1965. 468-б.
11. e-libra.su. Салимбек Мирза. Тарих-и Салими [Источник по истории Бухарского эмирата] читать онлайн | Электронная библиотека. <https://e-libra.su/read/468357-tarih-i-salimi-istochnik-po-istorii-buharskogo-emirata.html>. 125-б.

РЕЗЮМЕ. Мазкур мақолада рус-бухоро урушларидаги ҳарбий ҳаракатлар ва уларнинг асосан маҳаллий манбаларда ёритилиши ҳақида сўз юритилади. Шунингдек, мазкур манбаларнинг муаммонинг ёритишдаги қиёсий таҳлили амалга оширилган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассказывается о боевых действиях в русско-бухарской войне, а так же их освещении в основном в местных источниках. Также был проведен сравнительный анализ этих источников в свете проблемы.

SUMMARY. This article examines the military operations in the Russian-Bukhara wars and their coverage in local sources. Also, in the article, a comparative analysis of these sources has been carried out in explaining the problem.

УСТИРТТЕН ТАБЫЛҒАН АЙҚАЛ ЕСТЕЛИГИНЕ БАЙЛАНЫСЛЫ БАЗЫБИР МАҒЛЫҰМАТЛАР

Е.Е.Қанаатов – докторант

Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: Айқал, Балбал, Устюрт, Байте, тош хайкаллар, кўчманчилар, сак-массагетлар

Ключевые слова: Айқал, Балбал, Устюрт, Байте, каменные изваяния, кочевники, сак-массагеты.

Key words: Aykal, Balbal, Ustyurt, Bayte, stone sculptures, nomads, Sak-massagets

Устирт платосы тарийхый естеликлерге оғада бай. Көшпели халықлар мәденияты менен байланыслы болған талай тарийхый естеликлер, әсиресе, платоньң Өзбекстан (Қарақалпақстан) аймағындағы бөлиминде көплек ушырасады.

Бүгинги күни елимизде туризм тараўының жедел пәтлер менен раўажланыўы нәтижесинде сырт елден туристлер ағымы әдеўир дәрежеде артпақта. Хўкимет-тиң бул салаға айрықша итибары менен жергиликли туристлик потенциал да раўажланбақта. Әйне тарийхый естеликлердиң атамалары, олар ҳаққындағы мағлыўматлар туристлер ушын қызык. Сан әсирлик жасы хәм тарийхы бар естеликлердиң атамаларын, олардың тарийхын билиў хәр биримиздиң ўазыйпамыз

болмағы лазым. Себеби, қарақалпақ халқының қәдириятларының бири усундай өтмиштен жеткен мийраслар [1:7-132].

Биз жумысымыз барысында қарақалпақ тилинде тарийхый естеликлерге, тийкарынан зыярат орынларына байланыслы колланылатуғын гейпара терминлерге түсиндирме берип барыўға ҳәрекет етпектемиз. Сондай естеликлердиң бири адам келбетиниң тас мүсини болған «АЙҚАЛ»лар.

Бурынғы заманларда адам тулғасына уқсатып жа-салған тас мүсинлер «айқал» деп аталған. Хәзирги ўақытта бул сөз Бухара қарақалпақлары сөйлесимле-ринде хәм кубла диалект ўәкиллериниң тилинде колла-нылады. Д.Насыров хәм О.Доспанов авторлығындағы